

Željka Brlobaš
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
zbrlobas@ihjj.hr

PAVLINOVIĆEVI RAZMIŠLJAJI O HRVATSKOME JEZIKU

U radu se analiziraju promišljanja Mihovila Pavlinovića o hrvatskome jeziku iznesena ponajprije u djelima *Različiti spisi* (Zadar, 1875) i *Hrvatski razgovori* (Zadar, 1877). Vrijednost je tih filoloških razmatranja i prosuđivanja u tome što su nastala u okviru nacionalno-preporodnih Pavlinovićevih nastojanja i težnji prema jedinstvu hrvatskoga jezika i prema hrvatskoj samostalnosti u drugoj polovici 19. stoljeća, a kao takva nisu rezultat autorovih filoloških studija izravno namijenjenih analizi jezika.

U prvome se dijelu rada analiziraju Pavlinovićeve definicije jezika općenito te posebice Pavlinovićevi stavovi prema hrvatskomu jeziku. U drugome se dijelu rada pokušavaju izdvojiti i analizirati ona Pavlinovićeva promišljanja u kojima je dan pogled na strukturu hrvatskoga jezika prema razinama jezične analize, posebice fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj. Pritom se navode i Pavlinovićevi zaključci povezani uz pismo, pravopis i slovopis u hrvatskome jeziku. U trećemu dijelu rada usmjeruje se na činjenicu da je Pavlinović riječi stranoga podrijetla gotovo sustavno zamjenjivao hrvatskim riječima te i na taj način dao svoj prinos leksičkoj razini hrvatskoga jezika, a svojim cjelokupnim filološkim razmišljanjima uvelike pridonio da bude uvršten u proučavanje povijesti hrvatskoga jezika.

0. 1. Za analizu jezikoslovnih promišljanja Mihovila Pavlinovića o hrvatskome jeziku u ovome radu¹ valja naglasiti nekoliko sljedećih postavki:

1) prva se od njih odnosi na činjenicu da je propitivanje Pavlinovićev-

¹ Sažeta inačica rada izlagana je na znanstvenome skupu *Hrvatski jezik – od politički nepriznatoga jezika (do 1870.) do jednoga od službenih jezika Europske unije održano* me u Podgori od 20. do 22. svibnja 2010. godine.

vih jezikoslovnih promišljanja o strukturi hrvatskoga jezika na fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj i eventualno sintaktičkoj razini unaprijed predodređeno time da Pavlinović nije eksplicitno gramatičar, lingvist i filolog na temelju čijih bi se npr. gramatika, rječnika, jezikoslovnih rasprava i sl. moglo neposredno utvrditi što je, kako i na koji način promišljao o razinama jezične analize hrvatskoga jezika. Poznato je da je, u dosadašnjim opsežnim i brojnim proučavanjima i istraživanjima, upravo prof. Vladimir Anić za Pavlinovića utvrdio onu poznatu izrjeku — »bez želje filolog«, koja se interpretira činjenicom da je Pavlinović bio implicitan, posredan filolog, odnosno da »u Pavlinovićevim člancima nećemo tražiti cjelovitu teoriju, već usputne tekstove pisca koji je osjećao jezik i vodio o njemu brigu. [...] Ali upravo zato zastajemo iznenađeni nad mislima koje ni danas nisu izgubile svježinu« (Anić 2009a:108);

2) iz navedenoga proizlazi druga istraživačka postavka — Pavlinovićeve stavove o strukturi hrvatskoga jezika valja tražiti i pronalaziti u njegovim pisanim, objavljenim djelima usmjerenim nacionalno-preporodnim nastojanjima i težnjama prema jedinstvu hrvatskoga jezika i prema hrvatskoj samostalnosti u drugoj polovici 19. stoljeća. Otuda proizlazi i činjenica da ta djela kao takva nisu rezultat autorovih eksplicitno filoloških studija izravno namijenjenih strukturnoj analizi jezika, te problemsko pitanje hoće li se u tim djelima naći autorovih eksplicitnih strukturnih jezičnih promišljanja, a time i pitanje hoće li istraživanje teme zadovoljiti svoj cilj i svoju svrhu;

3) u naslovu ovoga rada poslužila je Pavlinovićeva riječ *razmišljaji*, preuzeta iz objavljenoga teksta *Hrvatski razmišljaji* (Zadar, 1884). Iako je tematika navedenoga djela različita od analize Pavlinovićevih promišljanja o jeziku u ovome radu, navedenim se leksemom želi istaknuti autorov pojam izražen riječju koja do danas nije zaživjela u suvremenome standardnome hrvatskom jeziku. Uz to, valja naglasiti da analiziranje Pavlinovićevih stavova o hrvatskome jeziku pokriva jezičnu, a ne npr. sociološku, ideološku, političku ili koju drugu razinu propitivanja, o čemu je u dosadašnjim radovima već bilo govora².

4) budući da se u ovome radu propituju Pavlinovićevi razmišljaji o strukturi jezika, valja naglasiti da je Pavlinovićev jezik i stil još uvijek ne-

² »O Pavlinoviću dosta znamo kao o političaru i o njegovu radu *oko* hrvatskog jezika, njegova položaja i ugleda; manje znamo o njegovim nastojanjima *na* jeziku samom, a još manje *kakav* je njegov jezik kojim je vršio utjecaj kao pisac i publicist« (Anić 2009d:307). Navedenu tvrdnju potkrjepljuje i koji od suvremenih popisa literature o brojnim radovima nastalim na temelju proučavanja života, cjelokupnoga rada i djela Mihovila Pavlinovića.

iscrpivo vrelo za brojne analize autorova cjelokupnoga književnoga opusa, o kojemu Tin Ujević kaže, gotovo pred stotinjak godina,³ da bi ga trebalo vrjednovati, tj. »ocijeniti i svrstati naročito sa filološke i književne strane, sa stanovišta umjetnosti nezavisno od političkog i ideološkoga rasuđivanja« (Ujević 1965:205) jer je, tvrdi Ujević, »stara opaska da svaki naraštaj na svoj način obrađuje cjelokupnu historiju« (isto, 204).⁴ Iako je od toga Ujevićeva zaključka prošlo puno vremena, i učinjeno podosta istraživačkih radova, jezične i književne analize još uvijek valja usmjeravati na autorov opus.

0. 2. Primjenjujući na Pavlinovićev cjelokupan filološki rad pojmove unutrašnje i vanjske povijesti hrvatskoga jezika, proizlazi da su u domeni vanjske povijesti npr.:

- Pavlinovićeva zalaganja za jedinstvo i samostalnost hrvatskoga jezika, hrvatskoga naroda, kulture, povijesti i vjere
- širenje mreža Narodnih čitaonica u Dalmaciji i dosljedno služenje mise na staroslavenskome jeziku
- promišljanja o hrvatskoj književnosti u podjeli na narodnu i pučku književnost
- književna djela reflektivnoga pjesnika, putopisca u stihovima i prozi, pisca povijesnih članaka, ali i predgovora *Pjesama* Luke Botića,⁵

³ Ujević je o Mihovilu Pavlinoviću pisao u tekstu *Prsten obzorja*, koji je objavljen 1930. godine u *Jadranskoj pošti* (VI., br. 82, 6–7, Split, 8. travnja). Navodi iz toga teksta donose se ovdje prema Ujević 1965, v. popis literature.

⁴ Ujević je pritom o Pavlinoviću izrekao i sljedeće: »Danas mu prigovaraju tvrdoću, ali je gradio zanimljivo. Osim toga on je rado obrađivao teme iz lokalne historije, crpeći iz starih ljetopisa i zapisa. Događaji i legenda tu se isprepliću, a nije odsutna ni stranačka tendencija kao ni dotjerivanje za ljubav stilske uspješnosti« (isto, 204).

⁵ Usput valja navesti podatak da je Franjo Marković, suautor predgovora izdanju Botićevih pjesama, primjere iz Pavlinovićevih književnih tekstova uvrstio u svoju hrvatsku čitanku (za gimnazije). Prema prvomu izdanju čitanke (1874) navodi prozne tekstove *Pravi poslovač*, *Uzori*, *Krepkoća i srčanost*, pjesme *Zagorje* i *Putni spomenak* te dva govora, *Nikola Zrinjski Sigetski* i *Putni spomenak*. Pritom još navodimo i činjenicu da se početkom 20. stoljeća u književnome opusu Đure Vilovića nalazi »spomen-spis« *Mihovio Pavlinović*, ili »vijenac guslareva zanosa« (Vilović 1912:12) u kojemu je »duh pravaštva nadahnuo i deseterce njegov [Vilovićeva, op. Ž. B.] spjeva [...] koji objavljuje pod pseudonimom Đurić Guslar prvo u 'Mladosti' 1912, a potom iste godine u samostalnoj knjizi« (Nemec 2003:234). U predgovoru Vilovićeva spjeva, koji potpisuje Hrvatsko katoličko akademsko društvo nadnevkom Zadar, 18. svibnja 1912. godine, o samome spjevu kaže se da »djelo nema ni umjetničkih ni književnih pretenzija; ono je pisano za narod, od srca k srcu, kako je ćutila i osjećala pjesnička duša guslara Đurića — inače našeg druga Đure Vilovića — ogrišana na suncu svijetlih zraka uma našega velikana« (Vilović 1912:12). Vilovićeva djela sadržava deset pjevanja koja su, prema naslovima pjevanja, sadržajno povezana s biografskim podatcima Mihovi-

autora *Ognjišara* i brojnih javnih govora, prevoditelja *Radiše*, marnoga skupljača djela usmene književnosti, što se u ocjeni Tina Ujevića npr. očituje da je »markantno Pavlinovićevo ime« zaslužno za »sabiranje jezičnoga blaga i obogaćenje rječnika jedrim, jakim i sočnim izrazima« (Ujević 1965:204) te da je »Pavlinović znamenit zbog svojega jezičnoga pečata i kamenite dikcije« (isto, 205).

U domeni unutrašnje povijesti hrvatskoga jezika upravo su Pavlinovićeва posredna promišljanja o jeziku, posebice o fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini jezične analize, koja se u ovome istraživanju žele naglasiti i razmotriti.

1. 1. Pavlinovićev pogled na jezik zasigurno ponajbolje oslikava autorov pokušaj definiranja ili opisa jezika u sljedećoj definiciji:

»Narodnosti bez jezika ne znamo, kao što ni sobstva bez svijesti; jere jezik je svijest naroda, začetna jali dozrela, po dobah njegova uljudstva; jere jezik zasiže u život. Jezik je najdivnija objava ljudskoga duha, misli utjelba« (RS, 390).⁶

Da bi jezgreno, sržno definirao opći pojam jezika, Pavlinović ga dakako u domeni svojih nastojanja najprije dovodi u kontekst narodnosti, svijesti naroda, kulture i samoga života. U samoj definiciji autor jezik postavlja u odnos *ljudski duh — misao*, gdje je jasno naznačena činjenica da je »Pavlinović želio nešto reći o prirodi jezika, ne toliko o njegovoj funkciji, što mu se činilo po sebi jasnim« (Anić 2009a:107).⁷ Isto tako, što se opće definicije tiče, promišljnje jezika samoga na tragu filozofske komponente potvrđuje da opće poimanje prirode jezika Pavlinović ne daje u strogo filološkim ili lingvističkim danostima sustava ili strukture jezika.

Navedenu odrednicu jezika Pavlinović će u tekstovima ponavljati u

la Pavlinovića: M. Pavlinović okuplja drugove, prati L. Botića do Neretve, M. Pavlinović prvi put na oltaru, prvo narodno vijeće u Dalmaciji 1860, Pavlinović brani hrvatska prava u Zadru, Beču i Zagrebu 1861, Pavlinović obara odmetničkoga vođu Lappenu 1867, Pavlinović svečano otvara Narodnu Čitaonicu u Jelsi 1868, put kroz Bosnu 1874, Mihovil Pavlinović — bez boja 1879, te smrt M. Pavlinovića 18. svibnja 1887. Osim dobroga književnikova poznavanja pojedinih sekvenci životopisa M. Pavlinovića svakako usmjerava pozornost Vilovićeва težnja i cilj stvaranja takve vrsti spjeva upravo posvećena samomu Pavlinoviću.

⁶ Uz citate iz Pavlinovićevih tekstova donosi se kratica naslova teksta i brojka stranice. Popis kratice s naslovima tekstova iz kojih se donose citati naveden je u Izvorima na kraju ovoga rada, prema kronološkomu redosljedu objavljivanja Pavlinovićevih tekstova.

⁷ Vladimir Anić o tome Pavlinovićevu određenju jezika zaključuje sljedeće: »Linija mišljenja o jeziku koja povezuje jezik i misao ima ozbiljnu filozofsku podršku i ide dotle da kaže kako 'ne možemo misliti bez jezika' ili, konačno, da je jezik misao sama (Wittgenstein)« (2009a:107).

varijacijama, a sljedeći navod potvrdit će primjenjivost opće definicije jezika posebice na sam hrvatski jezik:

»Pa koja korist od sama jezika? [...] Nego recimo da je mala korist od sama jezika. Ali za jednim jezikom u ustima dolazi jedna misa' u glavu, dolazi jedna ljubav u srdce; dolazi narod. [...] Jezik majčin, to je Božja rič; to je najveći *amanet*, što ga čovik uživa i ostavlja svojoj ditci, potla jedne duše. [...] Kad je jedan jezik, jedan nauk, jedna misa', eto, brate, gotova naroda; a uz narod i gotove samostalnosti« (HR, 41–42).

Ovdje je odnos *jezik* – *misao* razložen u širem kontekstu: prvo, to je pitanje o utilitarnosti jezika, koje pitanje, ako se i doslovno ne interpretira, može značiti i opće ontološko pitanje o postojanju i svrsi jezika kao takvog, o čemu Pavlinović donosi svoj osobni sud; drugo, taj je odnos proširen, ili bolje reći tomu je skupu (od dva elementa) (do)dan element naroda i samostalnosti, što potvrđuje da i kad izravno promišlja o jeziku, Pavlinović to čini s ciljem povezivanja samoga jezika i naroda; treće, opće poimanje jezika usmjeruje Pavlinović na poimanje samoga materinskoga jezika kao »Božje riječi«: tu se dakako očituje Pavlinović u svjetlu vjere, i njegova svećeničkoga poziva u domeni teološke misli. Ta odrednica je između ostaloga povezana i s odnosom *pošiljatelj* – *primatelj* – *poruka*, posebice u slučaju kada se Pavlinović izravno obraća ciljanim slojevi-
ma puka, ili kada kao pošiljatelj (poruke) u svojem proznom djelu zapravo govori u likovima iz puka. U tome se kontekstu nailazi i na sljedeći Pavlinovićev izričaj: »Kako je Bog dao različitoj vrsti pticâ različit glas i različito perje, tako je svakome narodu pustio gospodin Bog, da ima vlastit jezik« (HR, 62–63).

1. 2. Pavlinović je svojim promišljanjima ocrtao bit jezika prema razvoju, ili bolje reći postanku, gdje ponovno ističe povezanost jezika, riječi i misli s jedne strane te naroda i čovjeka pojedinca s druge strane:

»Nijedan se izvorni jezik nije nagadjao, niti se za dugo napipljao; nego je doseg prvotnog' uzrijaja (intuition primitive), koj sobom blisne svakomu narodu, da shvati obzorje svoje rieči, i vječiti nagodjaj kojim će njoj zavazati misao. Začetni razvoj jezika nije promišljaj (reflexion) nego samotvor (spontaneité), t. j. pučko uminje, prirodno uminje, jezik nam tvara. Promišljanje o tom ne pomaže: jere su jezici, kao što veli Schlegel, živo čedo svega unutarjnega čovjeka« (RS, 399).

Indikativno je da se Pavlinović ovdje eksplicitno poziva na Schlegelova promišljanja o jeziku, što pokazuje Pavlinovićevo u ono doba mar-
no služenje literaturom te preuzimanje ključnih promišljanja onih autora koji su promišljali o problematici kojoj je osobitu pozornost usmjeravao i

sam Pavlinović.⁸

2. 1. Za propitivanje Pavlinovićevih stavova o jeziku prema razinama jezične analize svakako treba istaknuti autorovo promišljanje o riječi. Ono ujedno čini poveznicu između Pavlinovićevih stavova o prirodi jezika, kako općega tako i materinskoga, i odnosa *jezik – misao*, gdje je *riječ* ona morfološka i leksička jezična činjenica koja funkcionira kao dominantna poveznica toga odnosa.⁹ Pavlinović naime kaže:

»Poznato je da rječ nije sav jezik, premda je u jeziku; kao što posebna uda nisu ljudsko tielo, premda su u tielu [...] Rječ je sjajno ogledalo, u kom se divno zrcali ljudska misao; ali na tom ogledalu nema ljudskoga duha bez ukupna jezika. U jeziku: načini, izrazi, oblici, spodobе, i sve one neizbrojene i neopazive žilice, gušteri, sglobi, navine oduhe koje oživljuju tielo gotova jezika, i odlikuju ga uzoritošću« (RS, 401–402).

Jezičnih odrednica u promišljanjima o riječi nalazi se u Pavlinovićevu povezivanju riječi s osnovnim jezičnim načelima svojstvenim općemu poimanju riječi, npr. »riječ pučka neka je po izgovoru, po načinu, po svojstvu, po slogu, po obliku, po upravi« (RS, 391), pri čemu Pavlinović ne ulazi dublje u razglobu pojedinih jezičnih obilježja, kao što su u nevedenome slučaju npr. izgovor, slog, oblik.

Osim jezičnih odrednica povezanih s pojmovnom razradbom u definicijama same riječi, u Pavlinovića se o toj jezičnoj jedinici nalaze i postavke na tragu izrazite metaforičnosti, npr. »[...] jere rječ je zgoљna лјuska, a nama se hoće jezgre sočne i neiztočene« (RS, 398), što se dovodi u vezu sa stilskim obilježjima Pavlinovićeva izraza i izričaja.

2. 2. Pavlinović je, u kontekstu razgovora dvaju likova u *Hrvatskim razgovorima*, pristupio pitanju odnosa dvaju pisama, latinice i ćirilice. On, naime, kaže:

⁸ O Schlegelovu utjecaju na Pavlinovića piše i Nikša Stančić, čije zaključke ističemo i ovdje: »U svojim jezičnim shvaćanjima Pavlinović se držao načela Ernesta Renana i začetnika njemačkoga romantizma Friedricha Schlegela koji su u jeziku vidjeli spontano nastalu tvorbu, djelo čitavog puka a ne racionalnu konstrukciju pojedinca. Zbog toga su smatrali da jezik ni kad preuzima funkciju književnog jezika ne smije doživljavati nasilne izmjene prema konstrukcijama pojedinih filologa. S tim u vezi Pavlinović je puk proglasio 'živim riečnikom, koi svagđano sobom se popunjava'. Međutim, bio je protiv toga da čisti pučki jezik postane jezikom književnosti. Smatrao je da jezik puka ne posjeduje izraze potrebne za djela vrhunske umjetničke i znanstvene razine. S druge strane bio je protivnik stvaranja nekog umjetnog književnog jezika ili jezika opterećenog kovanicama i posuđenicama iz drugih jezika« (Stančić 1980:237).

⁹ Pritom V. Anić o toj Pavlinovićevoj tvrdnji, tj. definiciji odnosa jezika i riječi, za koju pritom kaže da je »jedna od najljepših misli o jeziku«, zaključuje da u njoj »Pavlinović uočava da problemi jezika nisu isto što i problemi leksika i da se u njima ne iscrpljuju« (Anić 2009a:109).

»Ćirilica ti je slavenska uprav kô i latinica. Kako ćeš, po Bogu brate, da primimo tu skrpljenu azbuku, kad smo uvjereni, da ćete se je i vi proći, kad se jednom osvjedočite, da su slova pûka ratila prosvjeti: pa što jednostavnija, to sgodnija: Ćirilica vam lje ne proširi srbstva, kô što vam ne obrani pravoslavja. Vidi, kako se Niemci otrešaju gotičkih slova, tobož narodnih!« (HR, 188).

Tu je nekoliko objasnidbenih slojeva: usporedba latinice i ćirilice, objektivni razmišljaj o ćirilici u smislu stvarnoga sadržaja i posebice opće funkcije i namjene pisma, zatim uloga pisma u nacionalnome i vjerskome pitanju, te usporedba stanja u odnosu prema njemačkoj gotici i latinici. Tako se uz objektivne stavove u jezgrovitome zaključku dobiva višeslojno Pavlinovićevo objašnjenje u mogućim poveznicama odnosa ćirilice i latinice.¹⁰

2. 3. 1. Pavlinović je posebnu pozornost pridao tumačenju hrvatskoga pravopisa, točnije odnosa fonološkoga i korijenskoga pravopisa. Pritom analizu valja usmjeriti na promišljanja o fonološkome i korijenskome pravopisu, koja je Pavlinović iznio u pismu upućenu Vatroslavu Jagiću u travnju 1871. godine,¹¹ gdje Pavlinović želi da Akademija o tome važnom pitanju izreče svoj konačan sud. Tekst pisma može se smatrati programskim Pavlinovićevim člankom o poimanju onodobne pravopisne problematike i o njegovu osobnome stavu prema tomu te posebice o Pavlinovićevu zauzimanju za korijenski pravopis.

Jagiću se Pavlinović u pismu obraća sljedećim riječima: »Veleučeni gospodine! Od više vremena, pokle sam proučio Vaša pravila o pravopisu, i vidio, da Vuk, Daničić i Budmani svaki dan to više dobivaju pristaša, moja je *korenjačka* sviest uzdržana. Smelo me i to, što Vas istoga vidjam, kako svaki dan što više popuštate *blagoglasju*, odstupajući od svojih prvašnjih posredujućih pravila« (PHP, 636). Slijedi dio u kojemu Pavlinović usmje-

¹⁰ Valja ovdje navesti i svojevrstu Pavlinovićevu metaforičnu i gotovo sjevremen-ski primjenjivu misao, kojom zaokružuje odgovor na postavljeno pitanje o hrvatskome pismu u kontekstu »pa gle, kako biste vi Hrvati popustili, za ljubav slogi«. Pavlinović, naime, kaže: »Išli su i predaleko Hrvati popuštanjem. To lakoumno popuštanje i dotjeralo nas je do današnje pometnje. Dok mi umujemo, događaji dolaze, sgo-de odlaze: pa drugi mimo nas i ženju i vršu, rugajuć se i Srbim i Hrvatim« (HR, 188).

¹¹ *Pismo M. Pavlinovića o hrvatskom pravopisu* objavljeno je u *Viencu* 1892. godine sa sljedećim uvodnikom (o kojemu se može pretpostaviti da ga je sastavio tadašnji urednik J. Pasarić): »Dobrotom prof. dra. V. Jagića priopćujemo zanimljivo pismo nezabornoga Don M. Pavlinovića, koje je na nj iz Podgore na Jurjevdan god. 1871. upravio, i u kojem razlaže u kratko svoje mnijenje o etimološkom i fonetičkom pravopisu. Pavlinović je želio, da naša akademija u tom prijepornom pitanju svoj sud izreče. Toga je mnijenja zbilja bio akademik pok. A. Veber, pa je u tom pravcu podastro bio svoj predlog. Nu većina je jezikoslovaca držala, da se prepusti vremenu, neka ono razbistri, a to tim više, što se Hrvati rado ne podvrgavaju auktoritetu« (PHP, 636).

ruje na daljnji ishod zbivanja: »Bojat se je, ako se ovako pusti, da će do malo postati veliki metež u našem pravopisu, i porasti sloboda onim, koji se dosljedno ne drže ni koriena ni blagoglasja« (PHP, 636). Stoga Pavlinović ističe sljedeće:

»Moje je mnijenje, da naša Akademija, koja sad u svom krilu broji Daničića, Jagića, Vebera, Budmana, može i dužna je da nam kaže za stanoviti pravac u pravopisu; obzirujući se jedino na veliki napredak jezikoslovne znanosti, na prirodu našega jezika i na odlučnu korist naroda. Ako i ne poslušava svak Akademije, svakako će se kraj učiniti neizvjesnosti i praznoj samovolji mnogih« (PHP, 636).

Jezgrovit izričaj navedenih Pavlinovićevih stavova o onodobnoj pravopisnoj problematici sadrži posebice važna tri elementa koja ovdje valja istaknuti, a to je činjenica napretka jezikoslovne znanosti, činjenica sustava i strukture hrvatskoga jezika te korist samim primateljima. Pavlinović u nastavku objašnjava svoje osobno bavljenje jezikoslovnim pitanjima te ističe za koji se od pravopisa zalaže:

»Ja nisam imao sreće da sustavno izučim našega jezika, ali sam često mislio o pravopisu. Kad sam počeo pisati, pisao sam kako sam čuo da puk izgovara; pa kad sam stao više naših knjiga štiti, tad mi se činilo, da rieči i stavke po korienu pisane *lakše razumim*. Tako sve do danas držim, da *blagoglasno* lašnje je puku pisati i lašnje, ugodno po uho i po jezik izgovarati; dok, *korenito* pisano, brže od oka dolazi u razum, i učenike brže upućuje u poznavanje rieči i na shvaćanje smisla« (PHP, 636).¹²

Da bi mogao iznijeti i svoja osobna pravopisna zapažanja, navodi neke pojedinosti koje smatra bitnima ovisno o tome hoće li se znanost odlučiti za fonološki ili korijenski pravopis:

a) kad bi se odlučilo za »blagoglasje«, Pavlinović smatra »da pišući rieči kako se izgovaraju, slovima promijenjenim po organizmu jezika«, npr. *ljupko*, *općina* i sl., valjalo bi pritom pisati npr. *povjestnica*, *nitko*, *pšenica*, *ptica*, *kriepostno*, *slastno*, tj. moralo bi se u navedenim i sličnim primjerima »pisati ona slova, što svak do kraja uvijek ne izgovara, ali kao da drže u prirodnoj jedrini i napunosti jezik, bez uštrba u izgovoru spominju koren, i bolje odgovaraju štocijima krupnije čudi tvrdjega uha [...] jer bi inače došli do dubrovačkoga: *kriepos*, *slas*, i do djetinjskoga: *bome*, *dago* itd.« (PHP, 636);

¹² Josip Pasarić pišući o hrvatskome pravopisu Pavlinovića poimence spominje u skupini onih koji se »odlučno opriješe fonetici« (Pasarić 1892:718), a u tome kontekstu kaže i sljedeće: »Pavlinović je također jednom bio te misli, da bi Hrvati primili Vukov pravopis, no kasnije je stao kolebati, a g. 1877. u 'Hrvatskim razgovorima' (IV. izd., str. 188–193) pokazao se očitim protivnikom fonetike« (Pasarić 1892:730).

b) ako bi se odlučilo za korijenski pravopis, »opet je moje mnijenje, da gdje se izgovora meko *dj* n. pr. *podje*, *sladji*, *râdja*, mnogo bi prirodnije bilo pisati *gj* po nalici *lj*, *nj* i ćirilskoga slova *ћ*« jer »tako bi i ikavci, većina Hrvatâ, lašnje trpili i izgovarali *djevojka* = *divojka*, *nigdje* = *nigdi* itd. Takodjer razaznalo bi se jednostavnije: *podjedno*, *podjarmljen*« (PHP, 636);

c) »Što veli o tom nutreni zakon jezika?«, pita Pavlinović Jagića u vezi s Pavlinovićevim zaključkom da »mi smo ikavci između Cetine i Nereve uz Vrbas gredom do Osieka svi štokavci; ipak i u Dalmaciji, i u Turskoj Hrvatskoj i u Slavoniji volimo *šće šća*, nego *šte šta*; jer nam se čini mekše n. pr. *šćap*, *narašćaj*, *vinišćina*, *izvješćati*, *izpišćati*« (PHP, 636). Proizlazi da se, neovisno o konačnome odabiru vrste pravopisa, Pavlinović zalaže za pisanje suglasničkoga skupa *šć* umjesto *št*.

Razmišljanja o pravopisnoj problematici hrvatskoga jezika Pavlinović u pismu završava obraćanjem Jagiću kojega moli, »ne bude li htiti Akademija svoju riječ o hrvatskom pravopisu kazati«, da mu odgovori »kojemu je pravopisu u našem jeziku budućnost zajamčena od znanosti i od narodne koristi. Ja ću Vam najbolje moju harnost dokazati držeći se tvrdo Vašega poštovanoga suda« (PHP, 636).¹³

Pavlinovićevi stavovi dani u navedenome pismu upućenu Jagiću zasigurno pokazuju Pavlinovićevu izričitu jezičnu i jezikoslovnu skrb o hrvatskome jeziku te svijest o potrebi normiranja određenih pravopisnih činjenica, počevši od samoga pitanja odnosa fonološkoga i korijenskoga pravopisa. Isto tako navedeni je tekst pisma bitna jezikoslovna sastavnica Pavlinovićeva bavljenja filološkim radom, samim time što su autorovi stavovi o pravopisnoj problematici izneseni sažeto i konstruktivno te imaju vrijednost i značenje važnoga Pavlinovićeva jezikoslovnog članka. Na temelju iznesenih stavova u ovome programskome pismu o pravopisu Pavlinović je i u svojim ostalim tekstovima iznosio svoja razmišljanja i zaključke o tome za koju se vrstu pravopisa zalaže.

2. 3. 2. Naime, on se ne zalaže za pisanje¹⁴ po izgovoru ili po blagogla-

¹³ Pavlinović pismo završava molbom upućenom Jagiću. Naime, Pavlinović napominje da se »primio pohrvaćenja knjige Smilesove: *Self-help*, — *Bog pomaže Radiši*« i stoga Jagića moli sljedeće: »Želio bih umetnuti koji primjer iz hrvatske povjestnice. Da mi Vi koju crtu, izreku, itd. priobćite o banu Jelačiću, o Bakaču, i još kojemu slavnomu Hrvat, da se vidi mudrost, značajnost, odlučnost, red, pomnija njihova, Vi biste me osobito obvezali, i ja bih Vam moju harnost javno zasvjedočio« (PHP, 636). Valja istaknuti da se Pavlinović obraća Jagiću na Jurjevdan 1871. godine, a da je prijevod Smilesove knjige već i objavljen iste godine.

¹⁴ Općenito o pisanju Pavlinović navodi sljedeće: »Piše se, da se drugomu dostave svoje misli. Kad moje oko dodje na pismo, ono prikuplja riječi i dostavlja ih umu, da im shvaća smisao. Što brže i točnije oko pobere riječi, to lašnje um prozire pojedino znače-

sju, smatrajući da »pisati po izgovoru, iliti blagoglasju, kad bi baš i bilo moguće, bilo bi veoma neprilično po razum; netom, tko štije, ne pozna proštivene rieči, nit joj se domišlja korenu« (HR, 189), tj. »ti bio i nevješt pravomu izgovoru pojedinih rieči, shvatit ćeš im smisao, ako si im došao do korena« (HR, 189). Pavlinović zaključuje da se smisao riječi tijekom pisanja i izgovora najbolje razumijeva ako se poznaje korijen riječi te osobito ističe da »uziranje korena olahkočuje razum svih rieči i izreka« (HR; 189), i to u stranim jezicima i u domaćemu jeziku, potvrđujući da bi riječi teško svatko razumio ako bi bile napisane po izgovoru. Na temelju primjera Pavlinović to objašnjava ovako:

»Od *ljudstva*, načini *ljucki*, od Srba *srpski*, od *grada gracki*, od *smoka smošni*, od *odatka dodaci*; okreni *krjepost* u *kriepos*, *slast* u *slas* itd. pa mi to umetni u izreku neobičnu, u kojoj bude još toga, ti ćeš me zaplesti kô pile u kućine; jer će mi se natisnuti na misa' i *ljuska*, i *srp*, i *grc*; i *mošnja*, i *dodak*, i *krêpo*, i *lâs*, i mnogo još toga« (HR, 189).

Metodički se naputci o pisanju, odnosno o vrsti pravopisa, nalaze u Pavlinovićevu stavu da osim što izvornomu govorniku ("domaćem") blagoglasno pisanje otežava u razumijevanju riječi, takvo pisanje otežava i sljedeće:

1. »čini gotovo nemoguće da se inostranac u prilično vrieme nauči hrvatskomu jeziku« (HR, 189)

2. »što se kaže, da se diete lakše nauči pisanju po izgovoru, to mnogo ne vriedi; jer će se diete naučiti lasno onako da piše, kako vidi u knjizi; koju valja jednako da uči uz slovniciu, ako hoćeš da ikad pravilno svoje misli ti izkaže« (HR, 190).

Pavlinović jedinu prednost fonološkoga pravopisa, tj. pisanja po blagoglasju, vidi u lakšem i boljem razumijevanju riječi. Tomu nadodaje činjenicu da se blagoglasnim pisanjem ili bolje reći načelima toga pisanja — »poredjenje, oduzimanje ili pretvaranje slovâ« — ne postiže pravi i ljepši izgovor, uočavajući problematiku izgovora neizvornomu i izvornomu govorniku. O svemu navedenom Pavlinović kaže sljedećim riječima:

»Izim što pišuć po blagoglasju, ti si mnomomu izgovoru podredio glavni cilj pisanja, lakši i bolji razum; nisi ni postigao pravi i ljepši izgovor: pošto nikakvo poredjenje, oduzimanje ili pretvaranje slovâ, neće naučiti nevještaka pravomu izgovoru; dapače, otežčat će mu ga, kad bude teže značenje samih rieči razumio. Talijanac, piši mu kako te volja, on će, mjesto *duša*, izgovarati uvijek *dussa*; mjesto *zemlja*, *zemlja* itd. A piši sto put: *ljubav*, *čep*, *ulje*, *mačka*, *zelje*, uvijek će ti izgovarati Riečanin, Omišanin itd. itd. *lubav*, *cep*, *uje*, *macka*, *zeje*« (HR, 189).

nje, pa smisao« (HR, 188–189).

Valja zamijetiti da navedeni primjeri oprimjeruju fonetska obilježja izgovora, ovisno o govornicima koje Pavlinović navodi, npr. stranac i izvorni govornici čakavskih govora.

Međutim, Pavlinović ističe da se pravi izgovor riječi, po njegovu sudu, nikad ne može naučiti od mrtva slova, »sve kad bi se svi naši naglasci porredali po pismu, kâ glasbeni znaci; nego izgovor se prima od živa glasa« (HR, 189).

2. 4. U domeni zalaganja za korijenski pravopis Pavlinović se u *Hrvatskim razgovorima* osvrće i na pisanje refleksa jata, i to *ie* u odnosu na *e*, *i* ili *ije*. Pavlinović naime smatra da »mi primismo pravopis, kojim je moguće i *jekavcu* i *ekavcu* i *ikavcu* na svoju izgovarati iz jednoga te istoga pisma«. Međutim, Pavlinović u tome nazire i odveć objektivan problem zbog činjenice da »istina je, mi smo tim pomeli većinu hrvatskoga naroda, kojemu najvećma sladi ikavština; pa on nešto nesvoga nazire u toj promjeni; ali opet može, tko je vještiji, lasno na svoju izvratiti od *ie* na *i*. Umetneš li mu još *j*, tad si ga gotovo smeo: razmezgao si i onako rječ slovom, koje se izgovara kako gdje« (HR, 190). Razvidno je da se Pavlinović eksplicitno zalaže za pisanje jata na način *ie*, smatrajući da se na temelju takva pisanja lako može izgovarati ikavski; valja pritom uočiti da se Pavlinović ne zalaže za pisanje *ije*, objašnjavajući to jezičnim ostvarajem oprjeke između kratkoga (i dugoga) glasovnog skupa *je* prema dugomu *ije*.¹⁵

Razlažući i objašnjavajući svoje gotovo jezikoslovne stavove povezane uz neodobravanje pisanja po izgovoru, Pavlinović ipak u duhu svoga nacionalnoga i preporoditeljskoga djelovanja te svestrana zalaganja za hrvatski jezik kaže:

»Koliko se god priznavalo slobode volji pojedinaca u načinu pisanja, meni se čini, da obzirom na naše odrodjenike i obzirom na malu volju braće Srba da se odreku izključive ćirilice, mi bismo Hrvati imali primati izgleda od naprednijih Nijemaca; te se i mi bolje okupiti uz ono pisanje, koje nam olah-

¹⁵ U tome kontekstu o ekavštini u odnosu na hrvatsku ikavštinu Pavlinović domeće sljedeće: »Nego, na to reć ću ti još jednu. Mi dobrićine Hrvati najedanput odrekosmo se, za ljubav slogi, kô što našega imena, tako i naše ikavštine, koja skoro sama vlada našom starom knjigom, i danas je u većini našega puka od Osika do Visa. *Bratja* za neko vrijeme slediš; pa kad vidiš da u hrvatskoj knjizi mah otimlje pravopis po izgovoru donjo-hercegovačkom, što no je Vuk proglasio najljepšim, najčišćim srbskim izgovorom, *bratja* se stala izmicati; i, da se valjda ne pomiešaju s Hrvatima, povukoše se u šumadinsku *ekavštinu*« (HR, 190). Navedeni citat Pavlinović u izvorniku dopunjava tekstom u podrubnoj bilješci, u kojem citira stavove Đure Daničića o pravopisu, o pisanju refleksa jata i grafema *đ* (dj, gj).

koćuje učenje narodnoga jezika i zajamčuje slogu i jedinstvo« (HR, 191–192).

Na kraju svojega tematskoga raspravljanja o načinu pisanja, i pravopisu, zaključuje:

»Pa, što bismo opet mi sami činili ono, što ne učiniše ni Francuzi, ni Inglezi, ni nijedan narod slovinski; koji svi pišu po korenu, i dobro se razume, i dobro im knjiga napreduje? Svi priznaju, da pisanjem po korenu sgodnije se razvija bogatstvo i poznavanje jezika: a nas šaka, da sve nadmudri?«¹⁶ (HR, 193).

Pavlinovićevo je izlaganje o vrstama pravopisa, i pritom nedvojbeno njegovo zalaganje za korijenski pravopis, jedno od tematskih cjelina najuže povezanih s analizom autorovih promišljanja o jezikoslovnim sastavnicama hrvatskoga jezika u domeni razina jezične analize. Njegovo definiranje riječi, prethodno analizirano, poveznica je između danih promišljanja o općoj naravi jezika i konkretnoj realizaciji odnosa *jezik – riječ* upravo na planu pravopisa.

3. 1. U drugome dijelu analize ovoga rada usmjeruje se na činjenicu da je Pavlinović u svojim tekstovima riječi stranoga podrijetla gotovo sustavno zamjenjivao hrvatskima te i na taj način dao svoj izravan prinos hrvatskomu jeziku, njegovoj leksičkoj razini. Pavlinovićevo stvaranje hrvatskih riječi koje bi trebale zamijeniti internacionalne riječi, dakle jedan od vidova ostvaraja leksičke komponente, odnosno njegova svijest o nazivoslovlju, poveznica je prema Pavlinovićevu prikupljanju hrvatske leksičke građe, o čemu je u literaturi dosada na više mjesta utvrđeno (a provode se i nove jezikoslovne analize)¹⁷. Ponajprije se to odnosi na Pavlinovićev prinos leksičkoj građi za veliki Akademijin rječnik. Svojim marnim odnosom prema jeziku Pavlinović je svoj prinos dao i leksičkom građom za drugo izdanje *Rječnika hrvatsko-talijanskoga* (1874) Dragutina Parčića, o čemu sâm Parčić napominje u Predgovoru: »Amo ide znamenit broj od više tisuća riječi, što mi je ustupio preč. kanonik M. Pavlinović iz vlastite svoje sбирke, sve većinom prosto pučkoga izvora, a do sele još ne objelodanjenih, koje će

¹⁶ Navedenom zaključku Pavlinović dodaje i svoj kritički sud: »Izgledi, što se nose grčki i rimski, ti ne vriede u znanosti slovničkoj. Ta znamo da su se slovničke stave graditi, kad je već ponestajalo uzornih spisatelja. Gle, i danas, koliko nam pada iz sveučilištnih tvornica, vrstnih tobož slovničara; a gdje su nam spisatelji?« (HR, 193).

¹⁷ O Pavlinovićevoj zbirci riječi sabranoj iz narodnoga govora ustupljenoj Akademiji, čijom su se građom služili i Dragutin A. Parčić u hrvatsko-talijanskome rječniku 1874. godine i B. Šulek u rječniku znanstvenog nazivlja, upućujemo na iscrpnu analizu u radu I. Markovića (2011).

se naći pismenom (P.)¹⁸ u dotičnih mjestih pobilježene«. ¹⁹ Poznata je i Pavlinovićeva suradnja s B. Šulekom, koji mu svojedobno zahvaljuje za imenik bilja biskupa Paškvala Vuičića i moli Pavlinovića da sakupi još fitonima (usp. Anić 2009a:108), što će poslužiti Šuleku u *Rječniku znanstvenoga nazivlja* (1874–1875)²⁰ i *Jugoslavenskome imeniku bilja* (1879). Osim toga Pavlinović se, u jezičnome pogledu i to posebice u vezi s pitanjima tvorbe riječi, i sam kritički poziva na činjenicu da »prebirajući istoga Šuleka naći ćemo, da pravo narodne rieči i izreke, pučka su tvorba; dok rieči navlačene po slovniciarih zaudaraju nekome sirovinom i zlo pritajenom nesrodnosću« (RS, 400).

Prema Vinceovim istraživanjima razvoja hrvatske terminologije razvidno je da se i Ivan Dežman koristio Pavlinovićevom građom u *Rječniku lječničkog nazivlja* (1868): »U svakom slučaju Dežmanov je rječnik znatno potpuniji ne samo zbog toga što se nije ograničio na termine s područja ginekologije²¹ nego je čitavo svoje djelo koncipirao znatno šire te je sistematski pregledao Karadžićev i Šulekov rječnik iz 1860, upotrijebio rječničku građu što mu je dao Kurelac, njegov učitelj, kao i Sladovićevu rukopisnu jezičnu građu, nadalje zbirku što mu je ustupio Bogoslav Šulek a potječe od Šulekova brata liječnika, a pregledao je i 'zbor rieči, poslanih akademiji jugoslovinskoj častnim rodoljubom g. Mihovilom Pavlinovićem'²²« (Vince 1972a:282). U njemačko-hrvatskome dijelu rječnika Dežman je hrvatski prijevod riječi (oznamenak) potkrjepljivao hrvatskim primjerima potvrda iz rječnika i drugih djela. Iako u popisu kratica nije navedena kratica Pavlinovićeva prezimena, u tome se dijelu uočavaju i Pavlinovićeve potvrde, npr. »Monorchis, m. [...] Jednomudac, čuluk *Paol.*« (Dežman 1868:53),

¹⁸ Primjera radi: »Lievnost, i, f. *destrezza* (P.)« (Parčić 1874:392). Kraticu Pavlinovićeva prezimena u *Tablici pokraćenih rieči* Parčić u svojem *Rječniku* objašnjava: »(P) t. della raccolta Pavlinović«.

¹⁹ Navedenu Parčićevu opasku ističe npr. i Z. Vince, analizirajući povijest hrvatske terminologije: »Koristio se naročito većim brojem riječi, s više tisuća, što mu ih je dao Mihovil Pavlinović iz svoje zbirke 'sve većinom prosto-pučkoga izvora, a do sele još ne objelodanjenih', koje je označio kraticom P« (Vince 1972a:290).

²⁰ Iako u predgovoru toga rječnika Šulek ne navodi sve moguće izvore, u *Tumaču skraticeh* (str. XXIX) uz prvih 14 kratica navodi pojedine autore i vrstu djela te se tu nalazi tumač kratice Pv. = Pavlinović (sbirka rieči), što upućuje na činjenicu da je Šuleku izvorom bila i Pavlinovićeva zbirka riječi.

²¹ Ovdje Vince Dežmanov rječnik uspoređuje s djelom Ante Kuzmanića *Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje. Dilo s'jednim malim Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih rieči, uz prevod na jeziku italijanskom i nimačkom, i sa 37 slikah umetnutih radi boljeg izjasnenja*, Zadar, 1875.

²² »[...] A g. Jagić dadē mi pregledati zbor rieči, poslanih akademiji jugoslovinskoj častnim rodoljubom g. Mihovilom Pavlinovićem, na čem mu iskrena hvala« (Dežman 1868:VI).

»Petechien, Petechia, dagme, *Pavl.*« (isto, 60), »Reifes Kind, donošče, *Pavl.* dospělo dēte« (isto, 63). Dežmanov rječnik na kraju ima i kratak popis »Rěči iz Vukova rěčnika (a po něšto i od druguda), kojim ja za pravo znamenovanje neznam« (str. 140–141) između kojih se nalaze i dvije Pavlinovićeve potvrde: »Striljavica, f. nekakva bolest, koja spopade živce. *Pavl.* [...] Vrka, f. nekakvi osip po životu. *Pavl.*« (isto, 141).²³

U literaturi se nailazi i na činjenicu da je Nikola Tommaseo savjetovao Pavlinoviću da se prihvati leksikografskoga rada jer se »od 1861. do danas mogao ako ne dovršiti, a ono više nego započeti rječnik« te predlaže: »Vi, gospodine, koji ljubite svoju domovinu, kako držim, iskreno [...] prihvatite se ovoga korisnoga i vrlo časnoga posla. Pozovite na suradnju i ljude koji ne gaje podjednako mišljenje, učinite da jezik ponovno bude ono što Bog hoće da on bude — sveta sveza razuma i ljubavi« (Pavlinović 1978:195). Na temelju navedenih činjenica razvidno je da Pavlinović svojim zalaganjem za hrvatski leksik uvelike utječe na prinos povijesti hrvatske leksikografije.²⁴

U analiziranju Pavlinovićevih jezikoslovnih promišljanja u okviru razina jezične analize, i to u leksičkome postupku zamjenjivanja riječi stranoga podrijetla²⁵ hrvatskima ili bolje reći u *supostavljanju* domaćih i stranih riječi, ogleda se Pavlinović kao eksplicitan jezikoslovac: on sada ne govori o jeziku ili njegovim sastavnicama koje je uzimao shodnim da o njima promišlja, nego na konkretnim leksičkim primjerima, da tako kažemo, "govori jezikom", tj. dosljedan je svojoj metodi izravnoga rada na jeziku.

Na tu se Pavlinovićevu metodu nailazi posebice u traženju određenih definicija, kao u ovome slučaju jezičnih, i to u diskursu u kojem Pavlinović nastoji, u okviru jezgrene definicije, objašnjenja ili osobnoga suda o onome o čemu promišlja, riječ stranoga podrijetla zamijeniti hrvatskim izrazom, tj. riječi stranoga podrijetla istodobno supostaviti hrvatsku. Takav postu-

²³ O Dežmanovu služenju Pavlinovićevom zbirkom v. Marković (2011:52).

²⁴ Valja navesti i podatak da Rikard Simeon u bibliografiji *Enciklopedijskoga rječnika lingvističkih naziva* u dijelu »Starija hrvatska i srpska književna djela iz kojih su uzeti primjeri (uglavnom po: *arj*)« navodi tri Pavlinovićeva djela — *Radišu Bog pomaže* (1871), *Različite spise* (1875) te treće izdanje *Razgovor o slavenstvu, jugoslavenstvu, srbohrvatstvu* (1876). Bilo bi stoga zanimljivo analizirati koje nazive i pojmove uzima u obzir ili ih citira prema Pavlinovićevim djelima, samim time što je riječ o lingvističkome nazivlju.

²⁵ Napominjem da se ovdje riječi stranoga podrijetla/strane riječi smatraju u užem smislu, odnosno najčešće se odnose na internacionalizme koji vrlo često nisu čak ni grafijski ni fonološki adaptirani. Kada ih supostavlja hrvatskim izrazima, Pavlinović ih navodi onako kako se izvorno pišu u kojemu od stranih jezika. Stoga se u radu ne vrši ni podrobna analiza stranih riječi te posuđenica i/ili prilagođenica.

pak provodi na način da je hrvatski izraz nadređen stranomu izrazu tako da se riječ stranoga podrijetla, koja je podređena hrvatskomu prijevodu/ hrvatskomu izrazu, donosi u rečenici u zagradi. Takvu metodu objašnjava Z. Vince ističući da je u Dalmaciji »inteligencija bila odgojena u talijanskim školama i gdje se po gradovima govorilo pretežno talijanski. Zato su prvi časopisi ili godišnjaci koji se pojavljuju ispunjeni uz hrvatske riječi, za više potrebe izraza, i talijanskim prijevodima u zagradi, kako bi hrvatsku riječ čitaoci mogli lakše razumjeti« (Vince 1972a:254). Međutim, čini se da je u Pavlinovića primarna i težnja da internacionalizmi dobiju odgovarajuće hrvatske istovrijednice. Riječi stranoga podrijetla u zgradama navodi ovisno o stupnju prilagodbe izraza hrvatskomu izričaju, tj. ovisno o tome je li riječ u potpunosti ili djelomično fonološki prilagođena hrvatskomu jeziku, npr. *dvie izuke (culture)*, *dva uljudstva (civilizacije)* (HM, 136) / *primjesa uljudstva (civiltè)*, *uminstva (culture)* (RS, 183), *posvemstvenost (catholicité / katolicizam)* (RS, 143 / 164). Valja istaknuti da se rjeđe hrvatski izraz podređuje posuđenici, npr. *moral (ćudoredje)*²⁶ (PB, 252), *tiara (trovienac)* (HR, 222).

3. 2. U tabličnome pregledu koji slijedi navode se Pavlinovićeви primjeri supostavno navedenih hrvatskih riječi uz riječi stranoga podrijetla koje je autor, uz temeljnu polaznu hrvatsku riječ, navodio u zgradama.²⁷ Pritom se ispituje potvrđenost Pavlinovićevih primjera hrvatskih leksema (ali ne i onih u zgradama) u trima rječnicima, *Rječniku slovinsko-talijanskom* (1874) / *Rječniku hrvatsko-talijanskom* (1901) Dragutina Parčića, *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I. – XXIII., 1867 – 1976) te u *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja* (1874 – 1875) Bogoslava Šuleka.²⁸

²⁶ U kontekstu: »Te znanosti [ekonomija i politika, Ž. B.] pripadaju moralnim znanostima, jer se naslanjaju na načela, što zasjecaju u moral (ćudoredje)«.

²⁷ U prvome stupcu uz abecedni popis hrvatskih riječi (uz riječi stranoga podrijetla u zgradama) kraticom se navodi naslov Pavlinovićeва djela i brojka stranice (kratice naslova donose su u Izvorima ovoga rada). Hrvatske se riječi navode izvornim slovo-pisom, a imenice i pridjevi potvrđeni u primjerima u oblicima različitim od nominativa donose se u tablici u nominativu jednine ili množine, ovisno je li riječ u Pavlinovićevu tekstu izvorno u jednini ili množini. Riječi stranoga podrijetla navode se izvorno onako kako su potvrđene u Pavlinovićevim tekstovima. Dakako, iscrpnost i detaljnost u daljnjoj analizi tekstova navedenih u Izvorima potvrdile bi zasigurno više primjera Pavlinovićevih supostavno navedenih riječi, tako da broj u tablici ispisanih primjera nije konačan. Napominjemo da se provedena analiza ne temelji na metodologiji pristupa analizi kontaktnih sinonima jer bi to prelazilo granice ovoga rada i zahtijevalo jezikoslovni metodološki pristup takvoj vrsti analize i to na većem opsegu potvrđenih primjera iz korpusa Pavlinovićevih radova.

²⁸ U tablici je potvrđenost leksema u natuknici u navedenim rječnicima označena znakom +. Znakovi <+> / <-> (s godinom izdanja) označuju potvrđenost/nepotvrđenost leksema u natuknici u Parčićevu hrvatsko-talijanskom rječniku iz 1874. odnosno

Kratice:

P = Primjeri leksema iz Pavlinovićevih tekstova

DP = Dragutin Parčić: *Rječnik slovinsko-talijanski* (1874)/*Rječnik hrvatsko-talijanski* (1901)

RjHS = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1867–1976)

BŠ = Bogoslav Šulek: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja* (1874–1875)

P	DP	RjHS	BŠ
bezbožan (ateo) (PB, 253)	+	+	
bezkraji (l'infini) (RS, 479)			
bogoslovje (summa) (R, 157)	+	/bogoslovje/	
bogoslužje (litturgjika) (RS, 599)	+		
boljarstvo (aristocratie) (RS, 395)	+		+
cjevnjak (orgulje) (R, 31)	/cjevnjak/		/cjevnjak/
cjevnjak (orgulje) (R, 75)	+	+	
četvrtar (kvadrant) (R, 30)	+	+	
činovnikluk (birokracija) (HR, 216)			
činjenica (fakt) (R, 30)	<+> 1901. <-> 1874.	+	
čuvstvivost (sensisme) (RS, 193)		+	
ćud (genium) (RS, 160)	+	+	+
ćutoslovstvo (sensisme) (RS, 511)			
Dobropan (Merkur) (RS, 379)			
dojam (effet) (RS, 547)	<+> 1901. <-> 1874.		+
drobnopjev (lyrik) (RS, 521)			
državnički (politički) (RS, 246)	<+> 1901. <-> 1874.	+	+
državnovanje (diplomatia) (RS, 459)			
državoslovje (politika) (PB, 252)	+		/državoslovlje/
duga (iris) (R, 51)	+	+	+
duhovanje (askesis) (RS, 522)		+	
duhovstvo (spiritualizam) (RS, 578)		+	
duševan (moralan) (HM, 133)	+	+	+

1901. godine, a znak + za Parčićev rječnik označuje postojanje natuknice u oba izdanja. Leksem u kosim zagradama označuje izraz natuknice u rječnicima ako se razlikuje od Pavlinovićeva izraza leksema.

P	DP	RjHS	BŠ
dušoslovstvo (psycologisme) (RS, 511)			
dvoumstvo (scepticizam) (RS, 578)	+		
egeduš (violiničar) (R, 42)	+	+	
giboslovje (mekanika) (R, 157)	+	/giboslovje/	/giboslovlje/
gluma (komedija) (RS, 528)	+	+	+
goso (inorod) (PB, 289)	+	+	
gospodarstvo (ekonomija) (PB, 252)	+	+	+
govorajko (retor) (PB, 196)	+	+	
grdolik (karikatura) (R, 59)	<+> 1901. <-> 1874.	+	
groznokaz (tragedija) (RS, 528)			
istovjetovanje (identificiranje) (HM, 136)			
izčez (atomus) (RS, 157)	+	+	
jednoća (unitas moralis) (RS, 160)	+		
jednoglatni (equabile) (RS, 505)			
jednovladje (monarchie) (RS, 88)	<+> 1901. <-> 1874.	+	/jednovlada/
kipina (lava) (RS, 478)	+		
kljicogrizi (fillossera) (RS, 58)		/kljicogriz/	
kljoc (chock) (RS, 476)			
kostenjak (ossigeno) (R, 140)	+	/kosteňak/	
krasnoslovje (aestetik) (RS, 572)	+		
lenstvo (feodalité) (RS, 398)	+	+	
milopjev (melodia) (RS, 505)	+		
misao (stanovište) (RS, 89)	+	+	+
mlatilice (trebbiatrici) (RS, 58)		/mlatilica/	
način (sustav/style) (RS, 38/556)	+	+	+
natruha (crittograma) (RS, 58)	<+> 1901. <-> 1874.	+	
naučanstvo (doktrinarizam) (Rzm, 9)			
nevjerstvo (incredulitet) (RS, 578)	+	+	
novajluk (moda) (RS, 536)			
obapisivanje (circumlocutio) (RS, 507)			
obnavljanje (reparations) (RS, 168)		+	
obnova (reformatio) (RS, 178)	+	+	+

P	DP	RjHS	BŠ
obratnici (intertropicale) (RS, 477)	/obratnik/	/obratnik/	
očajnik (mumia) (R, 30)	+	+	
odlučivanje (separatio) (VP, 12)		+	+
odnosno (relativno) (VP, 6)	+		
odvračalo (profilatik) (R, 58)	+	+	
ognjokruglja (pyrosphere) (RS, 478)			
okupnja (synthesis) (RS, 510)			
oloslovni (matematički) (R, 30)			
osovina (asse) (RS, 474)	+	+	+
osut (ferse) (R, 58)	<+> 1901. <-> 1874.	+	
osveman (absolute) (RS, 183)			
pačetvorina (paralelogram) (R, 149)	/pačetverina/	/pačetverina/	/pačetver/
parokret (lokomotiva) (R, 31)	+	+	
pjevoigra (melodrama) (RS, 522)	<+> 1901. <-> 1874.		
pjevokaz (opera) (RS, 413)			
plin (gas) (RS, 166)	+	+	+
popjev (sonetti) (RS, 560)	<+> 1901. <-> 1874.		
poslanstvo (delegacija) (HR, 262)	+	+	+
posvemstvenost (catholicité/katolicizam) (RS, 143/164)			
potres (oscillation) (RS, 473)	+	+	+
povjerenstvo (komisija/komešijun) (RS, 41/43)	+	+	+
prahnik (fosforo) (R, 140)	+		
predaja (tradicija) (RS, 179)	+	+	+
predložno (objective) [adv.] (RS, 159)			
premišljaj (reflexion) (RS, 399)			
preobraženje (transformation) (RS, 399)	+	+	+
pretvorbe (metamorphose) (RS, 253)	/pretvorba/	/pretvorba/	
primjerak (model) (R, 31)	+	+	+
pripoviest (roman) (RS, 457)	+	+	
pripovjestje (romantik) (RS, 572)			
prisvajanje (assimilations) (RS, 168)	+	+	

P	DP	RjHS	BŠ
prisvojno (subjective) (RS, 159)			
privola (concesija) (HM, 147)	/privolja/	+	/privolja/
probitak (interes) (HM, 134)	+	+	+
produmavanje (speculation) (RS, 520)			
prosjek (tunnel) (RS, 410)	+	+	+
pučnost (democratie) (RS, 183)	+	+	
pukoveža (demagog) (RS, 464)			
ratarstven (agronomicis) (RS, 169)	<ratarstveni> 1901. <—> 1874.	+	+
razborstvo (practicizam) (Rzm, 9)			
razčesnanje (decomposition) (R, 51)		+	
razglobo (analysis) (PB, 252)	<+> 1901. <—> 1874.	+	+
razložar (racionalist) (RS, 581)	+	+	
razloživ (rationalis) (RS, 192)		+	
razlučivanje (distinctio) (VP, 12)		+	+
razudbar (anatomik)/(anatomista) (R, 41/53)		+	
razudnik (anatomik) (R, 58)		+	
razudjivanje (anatomiziranje)/(anatomia) (R, 57/ 65)		+	
samotvor (spontaneité) (RS, 399)	+	+	+
samouprava (autonomija) (HR, 265)	+	+	/samouprav- lje/
sažnikov (čilimarov) (R, 74)		+	
sigurnost (bezbiednost) (RS, 239)	+	+	
siloslovje (mekanika) (R, 31)	+	/siloslovļe/	
slikoder (ikonoklast) (HR, 218)		+	
slobodnjački (democratički) (RS, 464)	<+> 1901. <—> 1874.		
smješnica (farsa) (RS, 544)		+	
spjevigra (opera) (R, 74)		+	
sredika (nucleos) (RS, 479)			
stolik (kaleidoskop) (R, 144)	+		
stožer (pol) (RS, 475)	+	+	+
striba (musei) (R, 143)	+	+	
strojstven (mechanicis) (RS, 169)		+	
stubovi (pyramides) (RS, 504)	/stub/	/stub/	/stub/
sukonjica (centaur) (RS, 500)	+	+	

P	DP	RjHS	BŠ
suznak (sinonim) (HM, 137)			
svebožtvo (pantheisam) (VP, 7)	+		+
sveobćinci (comunisti) (RS, 52)			
sveobstvo (komunizam) (RS, 164)			
sveznanstvo (encyclopedie) (RS, 195)	+	+	
svjetlarstvo (optika) (R, 30)	<—> 1901. <+> 1874.	+	+
svjetogled (weltschaung) (RS, 523)			
šetalovac (peripatetik) (R, 134)		+	
tisak (štampa) (RS, 268)	+	+	
tišmen (chaos) (RS, 566)		+	
tjelesan (fizičan) (HM, 133)	+	+	+
točnost (precision) (RS, 402)	+	+	
trep (vibration) (RS, 476)	+		+
trepet (oxilation) (RS, 476)	+	+	+
trjemovi (procuratie) (RS, 415)	/triem/	/trijem/	/triem/
troškovnik (budget) (RS, 251)	<+> 1901. <—> 1874.	+	+
tvari (corps) (RS, 476)	/tvar/		/tvar/
tvarnost (realismus) (RS, 457)	+		+
tvarstvo (materializam) (Rzm, 9)	+		
tvorba (creation) (RS, 399)	+	+	+
umišljaj (abstractum) (RS, 159)		+	
umišljen (abstraktan) (R, 52)	+		
umišljenstvo (idealizam) (Rzm, 9)			
umjetnost (art) (RS, 556)	+	+	+
umovanje (speculation) (RS, 193)		+	+
umovjerje (naturalizam) (RS, 578)	+		
ures-slika (ilustracija) (R, 69)			
ušenci (fillossera) (RS, 58)	/ušenac/	/ušenac/	/ušenci (pl.)/
uznjih (vibration) (RS, 472)			
uzor (ideale) (RS, 195)	+	+	+
uzornost (klasičnost) (RS, 393)	<—> 1901. <+> 1874.		
uzrijaj (intuit) (RS, 511)		+	
velespjev (epopée) (RS, 557)	<+> 1901. <—> 1874.		
višebožtvo (polytheisam) (VP, 7)			

P	DP	RjHS	BŠ
vrhovništvo (superioritet) (RS, 604)	<vrhovništvo> 1901. <—> 1874.	/vrhovništvo/	/vrhovništvo/
zabatlaština (bizzarrie) (RS, 400)		+	
zadruživost (sociabilité) (RS, 395)		+	
zahtjev (pretensija) (HM, 134)	+	+	+
zamisao (conception) (RS, 546)	/zamisal/	+	+
zbroj (račun) (RS, 271)		+	
zbrojidba (matematika) (R, 155)		+	
zemljioslov (geolog) (R, 55)	/zemljioslovac/	+	+
znavor (sofist) (PB, 196)	+	+	
zvjezdarstvo (astronomija) (R, 30)	+	+	+
žaromjer (pirometro) (R, 26)	+	+	
životoslov (fisiolog) (R, 144)	/životoslovac/	+	
životoslovje (fisiologija) (R, 30)	+	+	/životoslovlje/

* Napomene uz pojedine lekseme u tablici, koji su u službi natuknica u analiziranim rječnicima, u odnosu na polazne Pavlinovićeve lekseme:

1. (cjevniak) Parčić u rječniku (1874) ima dva značenja, a za drugo značenje potvrđuje kraticom da je izvor u Pavlinovića: »cjevniak, m. 1) cannaio (cesta); 2. navicella da tessitore (P.)«. U izdanju 1901. dodana su još dva značenja, a drugo značenje nije obilježeno kraticom Pavlinovićeve izvora. U Šulekovu rječniku s. v. cjevniak ne obuhvaća Pavlinovićevo značenje.
2. (duhovanje) U Akademijinu rječniku s. v. duhovanje te s. v. duhovstvo i s. v. u potpunosti ne pokrivaju ista značenja kao u Pavlinovića.
3. (goso) U Parčićevu rječniku (1874, 1901) u značenju 'padrone di casa, capofamiglia' i u Akademijinu 'gospodar'.
4. (grdolik) U Parčićevu rječniku (1901) i Akademijinu rječniku natuknica je pridjev (*adj.*).
5. (izčez) U Akademijinu rječniku s. v. iščez upućuje se na *čeznuće, iščeznuće*, stoga značenje ne pokriva navedeno Pavlinovićevo, kao ni u Parčićevu rječniku 'languore'.
6. (kostenjak) U Parčićevu i Akademijinu rječniku značenja potpuno različita od Pavlinovićeve.
7. (oloslovni) U Parčićevu rječniku (1874, 1901) nema pridjeva, ali postoji imenica s. v. oloslovje 'matematica'.
8. (osut) U Parčićevu rječniku (1874, 1901), u Akademijinu i Šulekovu rječniku potvrđeno s. v. osutak.
9. (predaja) U Šulekovu rječniku samo u značenju 'predaja, izručivanje'.
10. (pučnost) U Parčićevu rječniku (1874, 1901) u značenju 'frequenza di popolo'.
11. (razudjivanje) Iako u Pavlinovića nalazimo i naziv *razudbar* a u Parčića i Šuleka te u Akademijinu rječniku *razudba*, Pavlinović za anatomiju upotrebljava naziv *razudjivanje*, o čemu Vince donosi sljedeću napomenu: »Primijetio je [A.

Kuzmanić 1875, Ž. B.] da se *anatomia* prevodi riječima *razudba* ili *razudbarstvo* (smembramento), ali to zapravo znači *razrizba*, *razsičba udah* iliti *udovah*« (Vince 1972a:278).

12. (sažnikov) U Parčićevu rječniku (1874, 1901) potvrđeno s. v. sažnik 'drappiere'.
13. (siloslovje) U Parčićevu rječniku (1874, 1901) u značenju '(fis.) dinamica'.
14. (smješnica) U Akademijinu rječniku samo u značenju 'trava, koja nagoni na smijeh'.
15. (sriba) U Parčićevu rječniku: »Sriba, f. *rottami di edificio*, *ruđeri* (P.)« (1874); »Sriba, f. *ruđeri di edificio*« (1901).
16. (umovjerje) U Parčićevu rječniku u značenju 'razionalismo'.

Kao što je iz tablice razvidno, riječ je najvećim dijelom o leksemima koji funkcioniraju u domeni nazivoslovlja, dakle o hrvatskim nazivima, ovisno o pripadnosti određenoj grani. To su najčešće »terminološki pokušaji tvorenja riječi koje znače apstraktne i posebno društveno-političke pojmove. Opća je težnja Pavlinovićevo da po mogućnosti iznađe tvorbe koje će dati novu i u tom smislu domaću riječ, a ne da pojam pokrije internacionalnom riječju« (Anić 2009c:167). Anić, ističući tu vrstu Pavlinovićevo jezičnoga djelovanja, smatra »da je to samo po sebi nastojanje u najkorisnijem rodoljubnom duhu«, ali istodobno navodeći činjenicu da »je bilo i terminologija koji su tražili razlog za jednak postupak u tome što će se lakše razumjeti takve riječi« zaključuje da danas, kada je proteklo vrijeme, osnovna slabost takvih riječi jest u nerazumljivosti bez konteksta, pa i uz pomoć konteksta (isto).²⁹ Međutim, neovisno o kriterijima navedenih stavova, objektivna prosudba takva Pavlinovićevo jezičnoga djelovanja zaslužuje svaku pohvalu autoru koji je svjesno nastojao supostaviti hrvatske istovrijednice riječima stranoga podrijetla i razvijao leksički sustav hrvatskoga jezika: na sinkronijskoj osi to je tada bila važna jezična činjenica, koja je svojim rezultatima mogla i dublje zaživjeti uporabom u jeziku, te danas s dijakronijskim odmakom ne bismo trebali propitivati njezinu jezikoslovnu vrijednost i opravdanost. Naime, i sam je Pavlinović u *Različitim spisima* (str. 391.) izravno objasnio svoj postupak:

»Dogadja se jošte da se brže bolje rieči, jezik pučki, neotesanim i neudobnim na sav mah proglase, te novim mislim i nove rieči i jezik *sakuje*, i rječmi se prevodi prave; i tako u pupoljku neplodnica navrće se na rodnu voć-

²⁹ Na slične zaključke nailazimo i u promišljanjima N. Stančića: »Narodne riječi je upotrebljavao i za pojmove koji u narodu nisu postojali tako što je riječ bliskog značenja upotrebljavao za širi pojam i na taj način stvarao čak filozofsku i teološku terminologiju. Njegov je jezik izražajan i slikovit, ali je u teoretskim raspravama zbog osebnosti terminologije teško razumljiv onome koji se s njim tek susreće. Osim toga, njegova rješenja su često drugačija od onih koja su se konačno ustalila u procesu hrvatske jezične standardizacije jer je više od prosjeka književnih stvaralaca inzistirao na 'pučkom' izrazu« (Stančić 1980:239).

ku, sva ljepota i odlika izuke narodne gasi se, i tako se izradjuje nazanačena smjesa više jezika postali. A to nije smjesa samih rieči, nego još gore, smjesa je načinâ, izrazâ, oblikâ.«

Osim toga, kako zaključuje Vince, »u Dalmaciji se u 19. st. opaža svjesna briga i oko proširenja novih leksičkih jedinica, kao i oko rječničko-terminoloških pitanja za sve veće i novije potrebe« jer nije dovoljan »tek osnovni rječnički fond iz svakidašnjega narodnoga života, treba pronaći riječi i termine i za te više potrebe« (Vince 1972a:253).

Prema Pavlinovićevim supostavnim primjerima leksema navedenih u tablici, razvidno je da je velik broj jezika iz kojih Pavlinović preuzima riječi: uz latinski tu su još talijanski, njemački, francuski i koji od slavenskih jezika.

Prema potvrdama hrvatskih riječi u navedenim rječnicima valja posebno istaknuti one Pavlinovićeve primjere koji se navode jedino u *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* i to samo jedinom potvrdom iz Pavlinovićevih ekscerpiranih djela: *čuvstvoivost* (*sensisme*), *kljicogriz* (*fillossera*), *mlatilice* (*trebbiatrici*), *obnaoljanje* (*reparations*), *razčesnanje* (*decomposition*), *razloživo* (*rationalis*), *razudnik* (*anatomik*), *slikoder* (*ikonoklast*), *spjevigra* (*opera*), *strojstven* (*mechanics*), *tišmen* (*chaos*), *umišljaj* (*abstractum*), *uzrijaj* (*intuit*), *zabatlaština* (*bizzarrie*), *životoslov* (*fisiolog*).

Posebno je bitno navesti one riječi koje od tri supostavna rječnika, prema tablici, nalazimo jedino u Pavlinovićevim potvrdama: *bezkraji* (*l'infini*), *činovnikluk* (*birokracija*), *čutoslovstvo* (*sensisme*), *Dobropan* (*Merkur*), *drobnopjev* (*lyrik*), *državnovanje* (*diplomatio*), *groznokaz* (*tragedija*), *istovjetovanje* (*identificiranje*), *jednogatni* (*equabile*), *kljoc* (*chock*), *naučanstvo* (*doktrinariizam*), *novajluk* (*moda*), *obapisivanje* (*circumlocutio*), *odnosno* (*relativno*), *ognjokruglja* (*pyrosphere*), *okupnja* (*synthesis*), *pjevokaz* (*opera*), *posvemstvenost* (*catholicité/katolicizam*), *predložno* (*objective*), *premišljaj* (*reflexion*), *pripovjestje* (*romantik*), *prisvojno* (*subjective*), *produmavanje* (*speculation*), *pukoveža* (*demagog*), *razborstvo* (*practicizam*), *sredika* (*nucleos*), *suznak* (*sinonim*), *sveobćinci* (*comunisti*), *sveobstvo* (*komunizam*), *svjetogled* (*weltschaung*), *tvarstvo* (*materializam*), *umišljenstvo* (*idealizam*), *ures-slika* (*ilustracija*), *uznjih* (*vibration*), *višebožtvo* (*polytheisam*). Prema istraženom korpusu takvih je riječi priličan broj. Zamjećuje se da velika većina riječi nije zaživjela u uporabi te time nije ni dio leksičkoga korpusa suvremenoga standardnoga jezika.

U kontekstu Pavlinovićeve metode supostavljanja hrvatskih leksema onima stranoga podrijetla nailazi se i na primjere od dviju (i više) riječi, i to neovisno je li strana riječ sintagma ili jedna riječ, npr.:

porodica domaća (dinastia) (HM, 141)
rodoljubiva odmazda (revendicacija) (HM, 147)
nâgo uzet (neodnosno) / nago uzet (VP, 7), (VP, 6)
slike oloslovne (figure matematične) (R, 40)
svesvjetsko državljanstvo (kozmpolitizam) (RS, 570)
francuzka uzpostava (restauration) (RS, 570)
prootni uzrijaj (intuition primitive) (RS, 399)
vatrenjačko hrće (groupe vulcanique) (RS, 473)
Gospine oblice (guglia) (RS, 427)
perivoj viseći (giardino pensile) (RS, 427)
zvučni vâl (ondes sonores) (RS, 476)
trepetni vâl (l'onde seismique) (RS, 477)
more kipivo (lava) (RS, 478)
romantički igrokaz (drama) (RS, 528)
pjesništvo vilovno (romantique) (RS, 564)
nauk obtjecanja krvi (circulation) (R, 58).

Pritom valja navesti i primjer *framazuni (franc-masson, slobodni zidjari)* (RS, 251) gdje se uz jednorječnu pojavljuje i dvorječna potvrda *slobodni zidjari*; u primjeru *Mahaba-rata (veliki rat)* (RS, 521) dominantna je strana riječ, a Pavlinovićev hrvatski prijevod podređen je stranomu izrazu, što je za naslov poznatoga povijesnoga epa svjetske književnosti jedino i logično.

3. 3. Za pojedine lekseme, koje suspostavno navodi u hrvatskome i stranome izrazu, Pavlinović donosi i definicije, proizašle na temelju njegova promišljanja pojmova. Tako će na jednome mjestu na temelju tvrdnje »ali niekati se ne može da ti je u nas čudna *primjesa uljudstva (civilité), uminstva (culture), krieposti i vjerozakona*« (RS, 183) sâm u podrubnici navesti svoje definicije uljudstva, uminstva, krjeposti i vjerozakona³⁰ navodeći pritom i druge hrvatske nazive.

Osim pojmovnih definicija pojedinih riječi, Pavlinović je davao i jezična pojašnjenja, posebice tvorbeni, sa svrhom objašnjenja vlastitoga pronalaženja i tvorbe hrvatskih riječi kao zamjenu stranima i to najčešće u podrubnicama svojih tekstova, npr.:

»[...] u Spljetu se još pripovieda, kako se, inače zlosretnik, Gospodnetić (Dominus Marko Anton iz Raba) stao domišljati sastavu masti, razčesnanju (decomposition)¹ svietla u dûzi (iris), slučajno videć po sunčanoj zraci gogoljke mila, u svojoj pomijari, dok se brio [...].

³⁰ »[...] *Uljudstvo*: skup zadružnih obstojanja jednoga jal više naroda; t. j. domaćih, občinskih, državnih i o.; bilo stvarnih, kao što su poljodjelstvo, brodarstvo, trgovstvo, nejmarstvo; bilo duševnih, kao što običaji, staleži, vladanje. *Uminstvo*: skup umnih obstojanja t. j. umotvorstvo i umjetno rukotvorstvo, mudroznanstvo, knjiženstvo. *Krije-post*: skup obstojanjâ djelorednih. *Vjerozakon*: skup obstojanjâ vjerorednih.«

-----
¹ po rieči *česan luk*, koi je na *česti*, na diele, *česno luka*, skrižka, dio«. (R, 51)
ili

»Drugovi, kojim priobći svoja mnenja o kravomaku², kao ob odvrćalu (profilatiku), grohotom mu se nasmjehali [...].

-----
² Ovo rekoh po prilici *kozomaka*, kako zovu po brdih u Dalmaciji malu osut (ferse), koju primorci prosto reku *ospice*.« (RS, 58).

Osim tvorbenih, jezična su se Pavlinovićeва oobjašnjenja odnosila i na značenjska, npr.

»[...] što nam ljucki razlog³ po sebi izvagja iz narodnih odnošenja stvari. [...]

-----
³ Obično se kaže: *razum*. Reče se i *nerazložita* živina; ali *razložiti čovjek*: dobar u *sudu*, u razloženju: Razlog se obično uzimlje za *ragione=motivo*. Razum *ragione=intelletto*.« (VP, 6).

Prinosi Mihovila Pavlinovića leksičkoj razini hrvatskoga jezika metodom supostavljanja hrvatskih i internacionalnih naziva te svim popratnim tvorbenim, etimološkim, onomastičkim i sličnim jezikoslovnim promišljanjima utoliko su veći i značajniji jer, prema Vinceovu zaključku, »nauka o tvorbi riječi bila je tek u počecima. Miklošičevo kapitalno djelo 'Stammbildungslehre' tiskano je tek 1875, pa nije bilo prilike za potanja upoznavanja jezične strukture. Trebalo je zadovoljiti potrebe časa te se nije moglo čekati da se narodni jezik pobliže prouči, da se sabere sve jezično blago, da se odrede pravila za tvorbu riječi, za sufiksaciju, prefiksaciju« (Vince 1972a:290).

Valja istaknuti da je Pavlinović protumačio riječ *Slavjan*³¹: na temelju

³¹ »Rieč *Slavjan* obično izvadjja se od slava (glorie), to dobrano odgovara narodnom slavohlepju. Nego danas je dokazano da slava (slavjan) izhodi od *slovo: rieč, govor*. Zamjena *o sa a* česta je u slovjskih jezicah, tako je izvedena *slava* od *slova*: ali ovo u imenu prometnuto je od inostranaca. Niemci naosob već su navikli mienjanju našega *o u a*. Sa inostranci promjenuše ga okolo šestoga vieka Rusi i Srbi. Pritom Šafarik nadostavlja: 'zanimivo je, što dokle neki slovinski narodi zapostaviše svoje prvobitno narodno ime, i prihvatise posebnih imena, kao što Rusi, Poljaci, Čehi, Srbi, Bugari i.o., a jedni povadjajuć se za inostrancem, ime slovlinac u slavjan prometnuše; samo dva slovinska plemena, oba uz Dunavsku obalu, *Slovaci* i *Slovenci*, svoje prvobitno narodno ime u svojoj čistoći uzčuvaše'. Množ našieh narodnih imena pometa na osob inostrance, pa im se čini da smo i mi na jugu smješani parojci naroda. Ta množ kod nas, svjedoči silnomu ljudstvu našega naroda, rad kojega on baveći se pastirstvom i ratarstvom nije mogao stati na okupu, te je lasno imenom prevrće. A što je kod inostrana, nije prva da jedan narod jednim se imenom nazivlje; a drugi narodi, kako ga je kad najprvo poznao

opširne definicije razvidno je da se Pavlinović koristio i navodima drugih autora (npr. Šafarika), komentirao njihove zaključke o analiziranoj riječi i davao svoje osobne sudove. U navedenoj su definiciji posebice supostavljena onomastička, etimološka, fonološka Pavlinovićeva jezična i jezikoslovna promišljanja, uz to popraćena povijesnim i kulturološkim odrednicama.

4. 1. Analizirajući u ovome radu tekstove pojedinih Pavlinovićevih objavljenih djela u kojima nije eksplicitno zastupljena jezikoslovna problematika, na temelju propitivanja triju zadanih segmenata nadaje se nekoliko temeljnih zaključaka.

U općoj definiciji jezika Pavlinović pojam jezika dovodi ponajprije u kontekst narodnosti, kulture i života te propituje odnos *jezik – misao* da bi time naglasio samu prirodu jezika, a ne toliko njegovu funkciju i jezičnu strukturu obilježja.

Za propitivanje stavova o jeziku prema razinama jezične analize valja izdvojiti autorovu definiciju riječi gdje je riječ ona morfološka i leksička činjenica koja funkcionira kao dominantna poveznica odnosa *jezik – misao*.

Pavlinović je naveo i svoje stavove prema odnosu dvaju pisama, latiniće i ćirilice. Posebno je bitno njegovo tumačenje hrvatskoga pravopisa, točnije fonološkoga i korijenskoga pravopisa, gdje se posebice uočava autorovo zalaganje za korijenski pravopis jer se smisao riječi tijekom pisanja i izgovora, prema Pavlinoviću, najbolje razumijeva ako se poznaje korijen riječi. Pavlinović se osvrće i na pisanje refleksa jata zalažući se za *ie* samim time što se na taj način lako može izgovarati i ikavski.

U propitivanju jezikoslovnih promišljanja u okviru razina jezične analize posebice se uočava Pavlinovićev leksički postupak zamjenjivanja riječi stranoga podrijetla hrvatskima, odnosno supostavljanje domaćih i stranih riječi na način da je hrvatski izraz nadređen stranomu koji autor u svom tekstu navodi u zagradi. Budući da velika većina tih riječi pripada sloju leksika svojstvenomu hrvatskom nazivlju, primarna je Pavlinovićeva težnja da internacionalizmima dodijeli hrvatske istovrijednice. Usporedbom leksema u trima rječnicima – Parčićevu, Akademijinu i Šulekovu utvrdili smo u kojoj su mjeri leksemi bili zastupljeni u ondašnjim rječnicima, posebice koje su leksikografske tvorbe leksema svojstvene samo Pavlinoviću te u kojoj je mjeri Pavlinovićev analizirani leksik zaživio u standardnoj uporabi 19. stoljeća u odnosu na suvremeno stanje.

---

iz mnogo uzroka, različnim ga imenom nazivlju i poznaju, prem da je jedan te isti narod, n. p. *Ellenoi* – latini: *Graeci*. *Magjar* – byzantini: *Tyrkoi* – slovin: *Ugri*. *Slovenci* – Njem. *Wind*« (RS, 186–187).

4. 2. Pavlinovićeva promišljanja o jeziku, za što je u ovome radu u samome naslovu ciljano preuzet i parafraziran Pavlinovićev izričaj *razmišljaji*, i to ponajprije ona o prirodi i ulozi jezika općenito te o pojedinim razinama jezične analize u okviru zaključaka o riječi i stavova o pravopisu te posebice jezična nastojanja na stvaranju leksika hrvatskoga jezika, pokazatelji su jezikoslovnih težnji za razvoj i očuvanje hrvatskoga jezika u djelima hrvatskoga filologa Mihovila Pavlinovića.

Izvori

- HM — Pavlinović, Mihovil. 1869. *Hrvatska misao (Program)*. U knj. Nikša Stančić. *Izabrani politički spisi*. Zagreb : Golden marketing i Narodne novine, 2000, str. 128–148.
- PHP — Pismo M. Pavlinovića o hrvatskom pravopisu. *Vienac* XXIV(1892):40, 1. listopada 1892, str. 636.
- R — Pavlinović, Mihovil. 1871. *Radišu Bog pomaže. (Self-Help) Smilesa*. Prev. Mihovio Pavlinović. Zadar : Troškom Matice dalmatinske. (Tiskom narodnoga lista). 190 str.
- PB — Pavlinović, Mihovil. 1873. *Pjesme i besjede Mihovila Pavlinovića god 1860–72*. Zadar : Narodni list. 333 str.
- RS — Pavlinović, Mihovil. 1875. *Različiti spisi Mihovila Pavlinovića god 1869–74*. (U Zadru : Narodni list). 672 str.
- Pavlinović, Mihovil. 1876. *Pučki spisi Mihovila Pavlinovića*. (Zadar : Narodni list). 539 str.
- HR — Pavlinović, Mihovil. 1877. *Hrvatski razgovori (IV.⁰ istanovice pregledano i popunjeno izdanje)*. (Zadar : Narodni list). 287 str. [Pretisak priredio Nikša Stančić. Zagreb : Nakladni zavod Globus i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. 1994. 330 str.].
- Rzm — Pavlinović, Mihovil. 1884. *Hrvatski razmišljaji*. (Zadar : Narodni list). 39 str.
- VP — Pavlinović, Mihovio. 1885. *O vjeri i politici*. Zadar : Narodni list. 41 str.
- Pavlinović, Mihovil, Franjo Marković. 1885. O životu i pjesmah Luke Botića [Pavlinović: O životu Luke Botića]. U knj. Luka Botić. *Pjesme : s uvodom Mih. Pavlinovića i Fr. Markovića*. Zagreb. str. 3–21.

Literatura

- Anić, Vladimir 2009. *Naličje kalupa : sabrani spisi*. Priredio Ivan Marković. Zagreb : Disput. 721 str.
- Anić, Vladimir. 2009a. Mihovil Pavlinović — bez želje filolog. U knj. Anić 2009, 102–110 [Objavljeno *Radovi* 14–15, *Razdio filoloških znanosti* 9, Zadar, 1975–1976, 7–15).
- Anić, Vladimir. 2009b. Mihovil Pavlinović i Paškval Vuičić — Jedna plodna veza iz 19. stoljeća. U knj. Anić 2009, 118–123 [Objavljeno *Radovi Zaveda za slavensku filologiju* 15, 1977, 7–10).
- Anić, Vladimir. 2009c. O jeziku Mihovila Pavlinovića. U knj. Anić 2009, 163–173 [Objavljeno *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Podgori od 4. do 6. 11. 1987. u povodu stogodišnjice smrti Mihovila Pavlinovića. Priredio Nikša Stančić. Zagreb : Globus, 1990, 357–365].
- Anić, Vladimir. 2009d. Uzročna značenja padeža u jeziku Mihovila Pavlinovića. U knj. Anić 2009, str. 305–330 [Objavljeno *Jezik XX(1972–1973):1*, 19–24; *Jezik XX(1972–1973):2*, 59–63; *Jezik XX(1972–1973):3*, 84–94].
- Anić, Vladimir. 2009e. Prostorna značenja padeža u jeziku Mihovila Pavlinovića. U knj. Anić 2009, str. 331–357 [Objavljeno *Radovi* 13, *Razdio lingvističko-filološki* 8, 1974–1975, 27–47].
- Botica, Stipe. 2007. Miho Pavlinović — sakupljač i komentator hrvatskih usmenih pjesama. U knj. *Hrvatske narodne pjesme : [sakupio] Mihovil Pavlinović*. Priredio Stipe Botica. Knj. 1. Split : Književni krug, str. 9–39.
- Dežman, Ivan. 1868. *Rječnik lječničkoga nazivlja*. U Zagrebu : Troškom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. v,141 str.
- Drugi neretvanski književni, znanstveni i kulturni susret don Mihovil Pavlinović i Neretva* : Zbornik radova izlaganih dne 28. i 29. rujna 2006. u Metkoviću, Opuzenu i Pločama. Ur. Stjepan Šešelj. Opuzen, Zagreb : Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Galerija “Stećak” i Hrvatska kulturna zaklada hrvatsko slovo, 2007, 282 str.
- Kuzmanić, Ante. 1875. *Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje : Dilo s’jednim malim Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih, uz prevod na jeziku italijanskom i nimačkom, i sa 37 slikah umetnutih radi boljeg izjasnjenja*. U Zadru : Š. Artale. xvi,302.
- Marković, Franjo. 1874. *Čitanka za IV. razred gimnazijski*. U Zagrebu : Narodna tiskara dra. L. Gaja. 368 str.
- Marković, Ivan. 2011. Mihovil Pavlinović i Dragutin Parčić. *Filologija* 56, 51–81.

- Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Podgori od 4. do 6. 11. 1987. u povodu stogodišnjice smrti Mihovila Pavlinovića. Priredio Nikša Stančić. Zagreb, Makarska : Globus, Zavod za povijest Filozofskog fakulteta i SIZ kulture općine, 1990. 479 str.
- Nemec, Krešimir. 2003. Svi paradoksi Đure Vilovića. U knj. Vilović 2003, 231–253.
- Parčić, Dragutin. 1874. *Rječnik slovinsko-talijanski (Vocabulario slavo-italiano)*. Zara : Fratelli Battara. viii,1058 str.
- Parčić, Dragutin. 1901. *Rječnik hrvatsko-talijanski (Vocabolario croato-italiano)*. Zadar. [Faks. pretisak izd. iz 1901, Zagreb : ArTresor studio, 1995. xii,1286 str.].
- Pasarić, Josip. 1892. O hrvatskom pravopisu. *Vienac* XXIV(1892):45, 5. travnja 1892., str. 712–718; *Vienac* XXIV(1892):46, 12. studenoga 1892, str. 729–732.
- Pavlinović, Marin. 1978. *Povijest, ljudi, istina : Iz hrvatske kulturne i političke povijesti XIX stoljeća*. Zagreb : Nakladni zavod MH. 332 str.
- Pranjeković, Ivo. 2010. Hrvatska leksička norma i riječi stranoga podrijetla. U knj. Ivo Pranjeković. *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb : Disput, str. 37–44.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb : JAZU. 1867–1976.
- Samardžija, Marko. 2004. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada. 250 str.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Sv. I. A–O. Sv. II. P–Ž. Zagreb : Matica hrvatska. lxiv,1010 str.; xiii,926 str.
- Stančić, Nikša. 1980. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti i Odjel za hrvatsku povijest. 398 str.
- Stančić, Nikša. 1994. Mihovil Pavlinović i »Hrvatski razgovori«. U knj. Pavlinović 1877. [1994], str. 289–328.
- Šulek, Bogoslav. 1874–1875. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*. A–N. O–Ž. U Zagrebu : tiskom Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja. xxvi,1369. [Reprint izdanje. Zagreb : Globus. 1990].
- Ujević, Tin. 1965. *Feljtoni I. Sabrana djela*. Sv. 12. Glavni urednik Dragutin Tadijanović. Zagreb : Znanje. 378 str.
- Vilović, Đuro [Đurić Guslar]. 1912. *Mihovio Pavlinović*. Zadar : Hrv. kat. akad. prosvjetno društvo »Pavlinović«. 94 str.
- Vilović, Đuro. 2003. *Majstor duša*. Zagreb : Naklada Mlinarec&Plavić. 253 str.

- Vince, Zlatko. 1972a. Briga za hrvatsku terminologiju u dalmatinskoj Hrvatskoj XIX stoljeća. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 19, 253–293.
- Vince, Zlatko. 1972b. Leksikografski pokušaji u dalmatinskoj Hrvatskoj 19. stoljeća. *Forum* XI(1972):1–2, str. 272–296.

Pavlinović's Thoughts about the Croatian Language

Abstract

This article analyses reflections about the Croatian language by Mihovil Pavlinović. These reflections are primarily documented in Pavlinović's works *Različiti spisi* (Zadar, 1875) and *Hrvatski razgovori* (Zadar, 1877).

Pavlinović's considerations are not a result of author's philological studies directly aimed at analyzing language issues. The value of these philological considerations is in their relation to a broader context they belong to: they relate to Pavlinović's national revival activities in the second half of the nineteenth century, and to his striving for a unity of the Croatian language and Croatian independence.

The first part of this article analyses Pavlinović's definition of language in general, and his views on Croatian in particular. The second part of the article aims at focusing and analyzing Pavlinović's reflections concerned with the structure of the Croatian language regarding the different levels of linguistic analysis, especially phonological, morphological and lexical levels. In this context, attention is given to Pavlinović's conclusions related to alphabet, orthography and graphemics of the Croatian language. The third part of the article concentrates on Pavlinović's attitude to loan words. Pavlinović almost systematically replaced these words with words of Croatian origin. In doing so, he gave his contribution to the lexical level of Croatian. On the basis of his philological considerations, he has certainly deserved to be studied within the history of the Croatian language.

Ključne riječi: Mihovil Pavlinović, hrvatski jezik, pismo, pravopis, leksik

Keywords: Mihovil Pavlinović, Croatian, alphabet, orthography, lexis